

ERFELIJKHEID VAN HET DECURIONAAT EN SOCIALE MOBILITEIT.

DE STEDELIJKE ELITE IN HET ROMEINSE RIJK, 100 v.CHR. - 400 n.CHR.

M. KLEIJWEGT

INLEIDING

De Romeinse maatschappij van de Keizertijd was een strict hiërarchisch geordende samenleving. Aan de top stonden de senatoren, ridders en decurionen (leden van de stadsraad). De senatoren en ridders bezetten de belangrijkste posities binnen de centrale overheid. De decurionen hadden de macht in de steden. Het voornaamste criterium om tot een van deze drie groepen te behoren, was het bezit van een bepaald vermogen (zie paragraaf 1. Dat geldt alléén echter niet voldoende was in een traditionele pre-industriële samenleving, behoeft hier geen betoog : geboorte en aanzien waren eveneens essentieel). Dat vermogen was meestal afkomstig uit landbezit, maar inkomsten uit andere sectoren, zoals het uitlenen van geld of (in)directe betrokkenheid bij handelsactiviteiten mogen niet worden onderschat.¹ Ondanks grote onderlinge verschillen in rijkdom, macht en aanzien werden deze drie groepen tot één aparte juridische categorie gerekend: die van de honestiores. Eén van de daarbij horende privileges was een mildere strafmaat bij rechtszaken. Tot de tweede categorie, die van de humiliores, behoorden naast alle andere vrijgeborenen ook de vrijgelatenen en slaven.

Een essentiële vraag is of het in deze gelaagde maatschappij mogelijk was om te stijgen. Geen van de drie bovengenoemde groepen heeft zich ooit volledig van buitenstaanders af kunnen sluiten: zowel onder senatoren en ridders als onder de decurionen kunnen wij 'homines novi' aantonen. Naar de nieuwelingen onder de senatoren en ridders is de laatste jaren uitvoerig onderzoek gedaan.² De aandacht van de stedelijke elite is hierbij wat achter gebleven. Het gebrek aan bronnenmateriaal

maakt een studie naar sociale mobiliteit in de steden een hachelijke onderneming. De literaire bronnen zijn vooral gericht op de politieke gebeurtenissen in Rome en de oorlogen in de provincie; slechts in enkele uitzonderingen vernemen we iets over het leven in de steden. Voor de sociale geschiedenis van de elite in de steden moeten wij gebruik maken van inscripties. Het aantal dat ons informatie verschaft over de decurionenstand is echter, voor elke willekeurige stad, te beperkt. Vandaar dat wij ons moeten richten op een aantal steden in het Romeinse Rijk. Aan het begin van de Keizertijd had elke stad een bestuurlijk systeem met magistraten en een stadsraad (waarover meer in paragraaf 1). Het aantal decurionen en magistraten kon variëren al naar gelang de grootte van de stad, maar dat veranderde niets aan het functioneren van het stedelijk bestuur. Om die reden zijn vergelijkingen tussen steden binnen het Romeinse Rijk geaccepteerd. Dit rechtvaardigt tevens het gebruik van aanvullend bewijsmateriaal uit het Oosten (in dit geval Bithynië; zie paragraaf 4).

In hoeverre was er in de steden in de Oudheid sprake van sociale mobiliteit? Probeerde de elite sociale mobiliteit zoveel mogelijk tegen te gaan, zoals wij dat in de Republiek in de zeventiende eeuw in de vroedschappen zien gebeuren? Hoe was de relatie tussen 'homines novi' en de oude elite? In de literatuur bestaat er onenigheid over de mate van sociale mobiliteit in de steden. Garnsey is van mening dat een in de tweede eeuw op gang gekomen oligarchisering zich in de eeuw daarna doorzet, totdat in de late Oudheid een gesloten kaste van decurionen is ontstaan. Van nieuwkomers is naar zijn mening vanaf de derde eeuw in principe geen plaats meer.³ Volgens Jacques is er gedurende de gehele Keizertijd sprake geweest van sociale mobiliteit in de zin van toetreding tot de stadsraad. Onder invloed van demografische factoren (lage reproductie en hoge kindersterfte) was aanvulling uit niet tot de elite behorende families in zijn ogen zelfs noodzakelijk.⁴

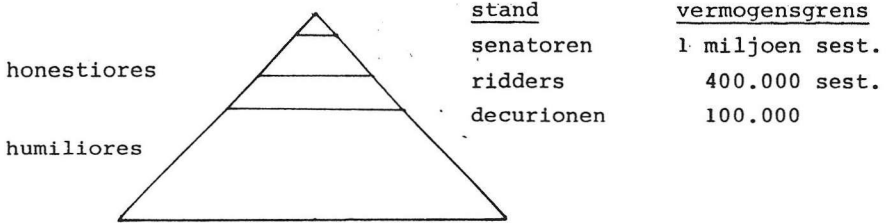
In het navolgende zal duidelijk worden dat Garnseys these onhoudbaar is. Gedurende de gehele Keizertijd zijn nieuwkomers in het inscriptiemateriaal aantoonbaar, maar dat wil niet zeggen dat zij direct een vooraanstaande positie in de stadsraad

konden opelsen. Binnen de stadsraad bestond een tweedeling tussen ex-magistraten en ambteloze decurionen (pedani). Terwijl de ambten voornamelijk werden bekleed door leden van vooraanstaande families, behoorden de nieuwkomers tot de tweede categorie. Oligarchisering in de zin van het afsluiten van de stadsraad was ook in de Oudheid geen onbekend fenomeen, maar kan geen definitieve vorm krijgen door een te lage reproductie onder de elite. Ten gevolge daarvan vond oligarchisering vooral binnen de stadsraad plaats. Oligarchisering en sociale mobiliteit sluiten elkaar gewoonlijk uit, maar gingen in de Oudheid hand in hand.

1. VOORWAARDEN VOOR TOETREDING TOT DE STADSRAAD

Steden in het Westen van het Romeinse Rijk werden bestuurd door een aantal magistraten plus een stadsraad ('ordo decurionum'). In de meeste steden kende men vier verschillende magistraten. De laagste magistraten waren de 'quaestores', verantwoordelijk voor de gemeentekas (twee per jaar). De 'aediles' (wederom twee) hielden toezicht op het functioneren van de markt, waren bevoegd om recht te spreken in geschillen die daar ontstaan waren en beheerden tempels en openbare gebouwen. De twee 'duoviri' waren de hoogste magistraten in de steden. Hun belangrijkste taak was het spreken van recht. Elk vijfde jaar werden twee aparte magistraten aangesteld om de lijst van de leden van de stadsraad, het 'album decurionum', op te stellen en kandidaten aan te wijzen voor de opengevallen plaatsen: de 'duoviri quinquennales'. Het was verder hun taak om de financiële positie van de al zittende decurionen na te gaan. Wanneer een raadslid niet (meer) voldeed aan het welstandscriterium, dan kon hij door hen uit de raad gezet worden. Het ambt van 'quinquennalis' werd in de meeste gevallen bekleed door personen die al eerder 'duovir' waren geweest. Vanwege het feit dat het ambt slechts eens in de vijf jaar kon worden uitgeoefend, verkregen die bekleeders ervan een extra prestigieuze en ontstond een aparte groep van invloedrijke personen binnen de topklasse van de stadsraad die werd gevormd door de ex-'duoviri'. De 'duoviri quinquennales' waren de stedelijke pendant van de cen-

De elite in het Romeinse rijk

Opbouw van een stadsraad

<u>taak</u>	<u>patroni</u>	
vacatures	ex-quinquennales	} ex-magistraten
rechtspraak	ex-duoviri	
marktaangelegenheden	ex-aediles	
financiën	ex-quaestores	
	pedani	- ambteloze decurionen
	praetextati	- reservepotentieel

sores van de Senaat in Rome. Voor allen, die een politieke carrière in een stad nastreefden, gold de verplichting om de ambten van laag naar hoog te bekleden.

De stadsraden hadden normaliter honderd leden.⁵ Dat aantal is vastgesteld voor een viertal steden in Italië: Canusium, Ostia, Puteoli en Veii.⁶ Om voor toetreding tot de stadsraad in aanmerking te komen, moest een kandidaat aan bepaalde sociale en financiële voorwaarden voldoen.

Personen met een minderwaardig beroep werden uitgesloten van het lidmaatschap.⁷ Zo werden in sommige steden de herauten van de magistraten expliciet niet tot de stadsraad toegelaten.⁸ Als sociale kwalificatie kan verder aangemerkt worden: het bezit van het burgerrecht van de desbetreffende stad waar men voor een ambt of het lidmaatschap van de raad in aanmerking wilde komen.⁹ Vrije geboorte was in ieder geval een vereiste. Afgezien van een korte periode onder Julius Caesar werden vrijgelatenen niet toegelaten tot de stadsraad. Dat verbod werd officieel vastgelegd in de 'Lex Visellia' van 24 A.D.

Zoals er voor de ridderstand (400.000 sestertieën) en voor de senatorenstand (1 miljoen sestertieën) een vermogenscriterium bestond, zo gold ook voor de stedelijke aristocratie een eis van financiële welstand. Hoe hoog dit bedrag was, weten wij slechts uit één bron: Plinius de Jongere noemt in een brief een minimum-vermogen voor het lidmaatschap van de stadsraad van Comum (Como) van 100.000 sestertieën.¹⁰ Het is waarschijnlijk dat dit bedrag niet in alle steden werd vereist. In de tijd van Plinius (+ 100 A.D.) had Comum een geschatte totale bevolking (vrijen en slaven) tussen 18.900 en 22.500. De totale vrije bevolking wordt geschat tussen de 14.700 en 17.500.¹¹ Minder grote steden zullen een kleiner vermogen als criterium hebben gehanteerd. Daarentegen heeft Jacques op basis van de bedragen die magistraten in grote Noord-Afrikaanse steden als Cirta en Carthago (+ 300.000 inwoners) hebben betaald om een ambt überhaupt uit te mogen oefenen - de zogenaamde 'summae honorariae' - geconcludeerd dat in die steden een vermogenscriterium moet hebben gegolden van 400.000 sestertieën.¹² Dat is evenveel als het welstandscriterium voor de ridderstand. Het was echter bepaald niet zo dat alle leden van de stadsraad automatisch

ridders waren. Daartoe was officiële, door de keizer geautoriseerde, registratie in de ridderstand noodzakelijk, de antieke variant van het latere 'tot ridder slaan'.¹³

Dat men ook een beroep deed op het vermogen van de magistraten mag blijken uit de vermeldingen van de al even aangestipte 'summae honorariae'.¹⁴ Het was verder gebruikelijk dat magistraten tijdens hun ambtsperiode op hun kosten spelen lieten opvoeren. Vanaf de tweede eeuw was het bovendien regel dat ook bij intrede in de stadsraad een bepaald bedrag werd betaald.¹⁵ Het valt op hoe sterk de tegenstelling in deze is met het regentenpatriciaat in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, waar vooral de armere leden van de vroedschap afhankelijk waren van de emolumenten van hun ambten en baantjes. In de Oudheid echter kregen de stedelijke magistraten geen salaris voor hun ambten. Dit kwam door de bij hogere standen overheersende gedachte dat geld aannemen voor verrichte arbeid niet paste 'bij de status van een 'gentleman'. In ere-inscripties is soms sprake van een soort onkostenvergoeding voor decurionen (onder andere voor gezantschappen naar de gouverneur of de keizer), maar deze wordt juist dan vermeld om te tonen dat de geëerde van dat bedrag heeft afgezien en de kosten zelf heeft gedragen. Een enkele keer slechts merken wij dat er door magistraten niet alleen naar een vergroting van het prestige maar ook naar geldelijk gewin werd gestreefd.¹⁶ Een weldoener uit Cirta heeft een standbeeld aan die stad geschonken uit de opbrengst van de entreebewijzen voor de gladiatoren-show die hij de stad had aangeboden vanwege het verwerven van het duoviraat.¹⁷ Enige winst was er dus wel te behalen, maar het is moeilijk vast te stellen hoe frequent deze praktijken voorkwamen. In de ere-inscripties wordt over winst logischerwijze met geen woord gerept.

Naast bovengenoemde eisen werd voor een toekomstig raadslid of magistraat een minimum-leeftijd ('aetas minima') bepaald. Deze minimum-leeftijd is voor een aantal steden bekend. Voor Heraclea in Zuid-Italië wordt in de eerste eeuw voor Christus een leeftijd van 30 jaar genoemd.¹⁸ Voor Agrigentum en Halaesa (beide op Sicilië) gold dezelfde leeftijd.¹⁹ Ook de wet voor het provinciaal bestuur in Bithynië (in het huidige noordwesten

van Turkije) die Pompeius in 65 voor Christus opstelde, meldt van de stadsraden in die provincie een toelatingsleeftijd van 30 jaar. Deze regeling is, zo blijkt uit een brief van Plinius de Jongere aan Trajanus (+ 100 A.D.), door Augustus gewijzigd: de leeftijd is door hem teruggebracht naar 25 jaar.²⁰ Er bestaat twijfel over de juistheid van dit cijfer, omdat de passage in Plinius op dit punt corrupt is. Zo hecht Sherwin-White meer geloof aan een leeftijd van 22 jaar.²¹ Vijfentwintig jaar is echter waarschijnlijker, omdat die leeftijd regelmatig als de officiële toelatingsleeftijd wordt genoemd in juridische teksten die verzameld zijn in de *Digesten* van de *Codex Justinianus*.

Historici als Garnsey en Langhammer zijn van mening dat de toetreding tot de stadsraad in principe plaatsvond via het bekleden van een ambt, zoals dat ook in de Senaat van Rome gebruikelijk was.²² Daar gold de regel dat zonen van senatoren niet automatisch lid waren van de Senaat. Zij waren door geboorte wel lid van de senatorenstand, maar om zitting te krijgen in de Senaat van 600 leden moesten zij eerst het ambt van 'quaestor' bekleden. Garnsey moet echter toegeven dat het aantal decurionen niet op peil kon worden gehouden door slechts ex-magistraten toe te laten.²³ Het aantal vacatures binnen de stadsraad was hoog als gevolg van sterfgevallen, promoties (een carrière in de ridder- of senatorenstand) of verarming van individuele decurionen; dit leidde ertoe dat men zijn toevlucht moest nemen tot kandidaten die geen ambt hadden bekleed (de 'pedani'). Hoe hoog het aantal nieuwkomers zou kunnen zijn, leert een eenvoudige rekensom. Zich baserend op gegevens van de vierde-eeuwse jurist Aemilius Macer²⁴, stelt Jacques een levensverwachting van hooguit nog eens 25 jaar als men de leeftijd van 25 had bereikt.²⁵ Een stadsraad van honderd leden waar iedereen op 25-jarige leeftijd toegang heeft gekregen, gaat dus 25 jaar mee. Dat betekent dat in elke census-periode, om de vijf jaar, 20 nieuwe decurionen toegelaten moesten worden, terwijl er slechts (vijf maal twee) tien ex-magistraten beschikbaar waren. Jacques' conclusie is dat elke stadsraad vanaf het begin van haar functioneren 'pedani' moet hebben toegelaten om het aantal raadsleden op volle sterkte te houden. Dit is

een belangrijke factor met betrekking tot het probleem van de oligarchisering van de stadsraden: elke vijf jaar moesten de 'quinquennales' tien personen van buiten de raad aanwijzen die op basis van bovengenoemde voorwaarden als volwaardige decurionen zouden kunnen functioneren. Het is echter de vraag of de 'pedani' uitsluitend onder de zonen van decurionen gerecruteerd konden worden. Uit de frequentie waarmee wij nieuwkomers aantreffen in de inscripties mogen wij concluderen dat dit niet altijd gerealiseerd kon worden.

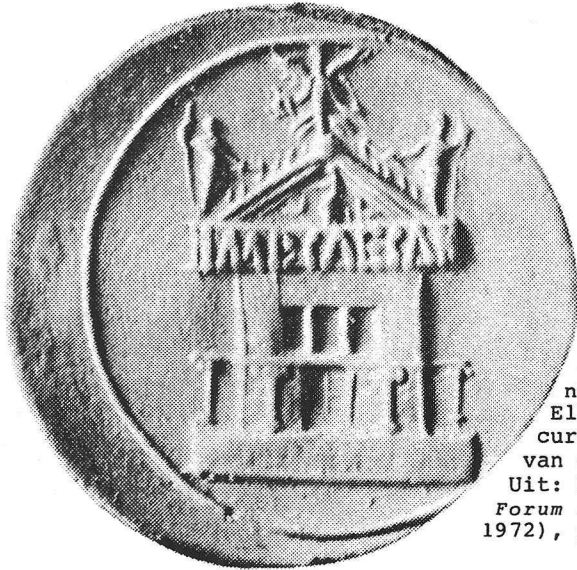
2 ERFELIJKHEID VAN HET DECURIONAAT EN SOCIALE MOBILITEIT

De decurionen hadden als groep een aantal verplichtingen, 'munera', voor de keizerlijke overheid te verrichten. Tot die verplichtingen behoorden onder andere belasting-inning, het aanleggen van wegen, de inkwartiering van het leger en het sturen van gezantschappen naar de keizer. Vooral het innen van belastingen was een hachelijke bezigheid. Haalde men het door de overheid vastgestelde bedrag niet, dan moest men zelf bijpassen. In de late Oudheid nam de druk op de decurionen toe. De keizerlijke bureaucratie was in de loop der tijden enorm in omvang toegenomen. In de derde en vierde eeuw was bovendien het leger onder invloed van het groeiend aantal oorlogen van 300.000 tot 600.000 soldaten uitgebreid. De hiervoor benodigde financiën moesten door de steden opgebracht worden. De stedelijke elite reageerde op de toegenomen druk door de verplichtingen zoveel mogelijk te ontduiken of af te schuiven.

De ere-ambten waren nog wel gewild, omdat deze nog steeds aanzien en prestige verleenden. Het gevoel van verbondenheid met de vaderstad was in de Oudheid bij de stedelijke elite voortdurend aanwezig. Zodoende vinden wij ook in de late Oudheid decurionen die vrijwillig weldoen aan hun stad en hoge ere-ambten bekleeden. Q. Cassius Taurus uit Numidië (Noord - Afrika; de inscriptie is te dateren tussen 370 en 410) heeft als priester van de keizercultus een financiële bijdrage aan zijn stad geleverd. Hij heeft ervoor gekozen om de curia, waartoe hij door zijn geboorte behoorde, - de curia is behalve de stadsraad ook het gebouw waar de raad vergaderde - te laten

opknappen. Jacques concludeert terecht :

*Nous avons ici un nouveau témoignage de
l'attachement des notables Africains aux formes
les plus traditionnelles de la vie municipale.*²⁶

munt met af-
beelding van
de 'curia',
de vergader-
zaal van de Se-
naat in Rome.
Elke stad had een
curia naar model
van die in Rome.
Uit: P. Zanker,
Forum Romanum (Rome
1972), p. 8.

Zodra de druk van de verplichtingen echter zo groot werd dat vermogen en bezittingen in gevaar kwamen, probeerden de decurionen de stadsraad te verlaten om een betaalde functie in de keizerlijke dienst te bemachtigen. Functies bij de 'overheid' hadden het bijkomende voordeel dat zij vrijstelling van decurionale verplichtingen verleenden. De keizer had steeds meer mensen nodig voor leidinggevende posities binnen de bureaucratie en recruteerde bij voorkeur onder de decurionen. Daarnaast bestond voor hem de noodzaak om de steden welvarend te houden en daarvoor was een rijke stedelijke elite essentieel. De doeleinden waren niet alleen aan elkaar tegengesteld, maar voor de realisering van beide moest de keizer bovendien een beroep doen op dezelfde groep. De vrijstelling van stedelijke verplichtingen voor mensen in keizerlijke dienst - in eerste instantie bedoeld als lokkertje - bleek al snel een blok aan het keizerlijk been. Als reactie op de 'vluchtpogingen' van de

decurionen, verordonneerde de keizer maatregelen om in zijn ogen onterecht vrijgestelde decurionen terug te sturen naar hun steden. Daarnaast stelde hij de overerving van het decurionaat van vader op zoon verplicht. De herhaling van deze maatregelen in oekazes van elkaar opvolgende keizers bewijst hun vruchteloosheid.

De in de late Oudheid verplichte overerving sloot aan op een tendens onder de decurionenstand van vrijwillige erfelijkheid. Al in de vroege Keizertijd was daar sprake van. Bijvoorbeeld in Barcino (Barcelona) zijn ten tijde van Augustus een vader en een zoon magistraat en er zijn meer voorbeelden te noemen.²⁷ Wat in de eerste eeuwen van de Keizertijd vanzelfsprekend was, moest in de late Oudheid worden afgedwongen.

De wens van de decurionen om hun zonen te zijner tijd in de stadsraad op te nemen werd meestal door de stadsraad gerespecteerd. Saufeius Severus uit Tarvisium (Treviso, in de buurt van Venetië) moest speciaal toestemming van de stadsraad vragen - en een niet gespecificeerde financiële prestatie leveren - om zijn raadszetel na zijn dood over te dragen aan een verwant, nadat zijn zoontje op driejarige leeftijd was gestorven. Deze maatregel wordt in het decreet een uiting van opperste vertroosting genoemd.²⁸ Het overdragen van een raadszetel aan een verwant werd niet als vanzelfsprekend ervaren; de tekst van de inscriptie wijst er daarentegen op dat de overdracht aan de zoon een even normale als gerespecteerde zaak was. De conclusie is mijns inziens gerechtvaardigd dat bij aanwezigheid van een zoon en bij behoud van de financiële status van de familie de raadszetel in feite automatisch van vader op zoon overging.

Ondanks de voorkeur voor zonen van decurionen om vacatures op te vullen, moesten de stadsraden in de loop van de Keizertijd voortdurend een beroep doen op nieuwkomers. In een recente studie over de senatorenstand komt K. Hopkins tot de conclusie, dat deze, ondanks haar voorkeur voor oude families met een respectabele stamboom, geenszins een gesloten stand was.²⁹ Daar lagen vooral demografische factoren aan ten grondslag - niet iedere familie produceerde een zoon die, eenmaal

volwassen, in de Senaat kon komen. Daarnaast bestond er ook een categorie 'afvallers', zonen van senatoren die geen zin hadden om in de politiek een carrière op te bouwen.³⁰ Eenzelfde model is mogelijk voor de stedelijke elite, maar is helaas niet met cijfers te onderbouwen. Het aantal inscripties voor een bepaalde stad in een vastomlijnde periode is te gering om daaruit betrouwbare conclusies te trekken. Wat kunnen we daartegen in het algemeen zeggen over 'plebeii' (personen die niet tot de stadsraad behoorden), die toegang wisten te krijgen tot de stadsraad?

In het verleden is een aantal pogingen ondernomen om voor sommige steden het percentage decurionen dat afstamde van een speciale groep 'plebeii', namelijk vrijgelatenen, na te gaan. Omdat vrijgelatenen zelf niet in de stadsraad werden toegelaten, was de eer voorbehouden aan hun zoons. Vrijgelatenen zijn te identificeren op grond van hun naam. Na hun vrijlating behielden zij hun (meestal Griekse) slavennaam als hun nieuwe cognomen (bijvoorbeeld : *Titius Chresimus*). In 1931 veronderstelde Mary Gordon op basis van circa 2000 inscripties dat in de steden Capua, Ostia en Puteoli het aandeel van zonen van vrijgelatenen in het stadsbestuur geschat moest worden op 33%. Voor een stad in het binnenland als Beneventum schatte Gordon het aandeel op 25%. Op basis van 400 inscripties uit Noord-Italië kwam Gordon uit op 12%.³¹ Haar identificaties van zonen van vrijgelatenen zijn echter niet altijd zuiver.³² Desondanks moeten wij vaststellen dat in sommige steden een aanzienlijk contingent zonen van vrijgelatenen moest worden aangesproken om de stadsraad op volle sterkte te houden. Het aandeel van vrijgeboren 'plebeii' dat toegang wist te krijgen tot de stadsraad is veel moeilijker te traceren. Veteranen (en hun zonen) werden echter frequent decurio, ofschoon zij recht hadden op vrijstelling van politieke verplichtingen.³³ Van sociale mobiliteit - in de zin van toetreding van 'plebeii' tot de stadsraad - is gedurende de gehele Keizertijd sprake geweest.

3. HET 'ALBUM DECURIONUM' VAN CANUSIUM

De beste bron voor de hiërarchische opbouw van een stadsraad vormt het 'album decurionum' van de Apulische stad Canusium uit het jaar 223.³⁴ Het 'album', dat is opgesteld door de 'quinquennales' M. Antonius Priscus en L. Annius Secundus, is als enige compleet bewaard gebleven.³⁵ Na vermelding van de ridderlijke en de senatoriale 'patroni' - beschermheren, die zelf geen deel uitmaakten van de stadsraad, maar omwille van hun status waren aangezocht voor de verdediging van de belangen van de stad³⁶ - volgt de lijst van oud-magistraten, te beginnen met de hoogste rang: ex-'quinquennalen', ex-'duoviri', ex-'aedilen' en ex-'quaestoren' (68 in totaal). Daarna volgen 32 'pedani' en 25 'praetextati'. De positie van deze laatste groep behoeft enige uitleg.

Algemeen wordt aangenomen dat de 'praetextati' zonen van decurionen waren, die nog de 'toga praetexta' - de kindertoga - droegen. Op vijftien- of zestienjarige leeftijd werd deze verruild voor de mannentoga.³⁷ Als wij de term 'praetextati' letterlijk opvatten, zou dit betekenen dat de 'praetextati' van Canusium ten hoogste vijftien of zestien jaar oud waren. Maar de 'praetextati' kan misschien ook 'aanstaande decurionen' betekenen. De term zou dan verwijzen naar de 'toga praetexta' die zij als magistraat zouden dragen. De 'praetextati' behoorden in Canusium niet tot de kern van de stadsraad. Als wij de beschermheren en de 'praetextati' niet meetellen, houden wij honderd reguliere decurionen over, een aantal dat ook voor andere steden is vastgesteld (zie boven).

Om de positie van de 'praetextati' te kunnen verklaren, heeft men een aantal juridische teksten aangehaald, waarin sprake is van decurionen die jonger waren dan 25 jaar. Bijvoorbeeld *Digestae* L 2,6,1 (ca. 200): 'Jongeren onder de vijftwintig die als decurionen zijn aangesteld ontvangen de (zelfde) bedragen - bij uitdelingen door een weldoener - die aan de decurionen toekomen: maar voor het ogenblik kunnen zij niet stemmen temidden van de overige leden van de stadsraad.' In *Digestae* L 4,8 (ca. 220) wordt het personen beneden de 25 jaar zelfs verboden lid van de raad te zijn. Zij die al benoemd zijn,

mogen echter blijven, overigens zonder stemrecht. Sommige historici willen de 'praetextati' van Canusium aan deze minderjarige decurionen gelijkstellen.³⁸ Er zijn verschillende aanwijzingen in het 'album' te vinden die dat logenstraffen. Boven genoemde juridische teksten benadrukken de uitzonderingspositie van jonge decurionen binnen de stadsraad. Het verkrijgen van een voltallige stadsraad was een door de keizer goedgekeurd argument om niet-gekwalficeerde personen als decurio te accepteren.³⁹ Vijfentwintig minderjarige decurionen zou dus een veel te grote misstand zijn. In Canusium was de stadsraad al voltallig op het moment dat de 'praetextati' worden vermeld. Zij vormden een reservepotentieel voor de stadsraad: 'ils n'appair-essent que comme des jeunes gens promis au décurionat.'⁴⁰ Ook in het Griekse oosten was de opzet om zonen van raadsleden bij voorbaat als opvolgers aan te stellen niet onbekend: daar heetten deze jonge mannen 'patrobouloi'.⁴¹

Een studie van de familienamen van de 'praetextati' maakt duidelijk dat zij in hoge mate gelieerd waren aan de leden van de stadsraad. Die verwantschap valt voor de 21 'praetextati' vast te stellen. De resterende vier dragen een naam die niet voorkomt in de stadsraad. Van één van hen, L. Eggius Maximus, kunnen wij vermoeden dat hij tot een aanzienlijke familie behoorde. Onder deze naam is een senatoriale familie uit Canusium bekend.⁴² Op de manier waarop de 'praetextati' in de stadsraad zullen komen, zal ik later nog terugkomen. Voor het moment dient benadrukt te worden dat het aanstellen van 'praetextati' het gevolg was van het feit dat de decurionen het decurionaat voor hun zonen wensten te reserveren. Aangezien niets erop wijst dat hun aanstelling onder dwang plaatsvond, suggereert dit dat het decurionaat althans in Italië zijn aantrekkingskracht in de eerste helft van de derde eeuw nog niet had verloren.⁴³

Bij het regentenpatriciaat in de Republiek leidde een zelfde tendens naar oligarchisering tot een sterke beperking van de sociale mobiliteit. Hoogstens was er nog sprake van geografische mobiliteit. Een zoon van een vooraanstaand regentengeslacht uit de ene stad trouwde met een dochter van een regentenfamilie uit een andere stad en werd vervolgens in de stad

van de schoonvader lid van de vroedschap. In de meeste Hollandse steden werd in de zeventiende eeuw het aantal raadsplaatsen teruggebracht: in Gouda na 1650 van veertig tot achtentwintig. Verenging van de regentengroep vond plaats, omdat anders de oude geslachten ondankbaar zouden worden behandeld en hun leden zouden worden overstemd door lieden 'die als het ware op een stroowisch waren komen aandrijven, waaronder gevonden wierden die hunne grootvader niet durfden noemen.'⁴⁴

In de Oudheid heeft men nooit het aantal raadsleden beperkt om op die manier niet-gewenste nieuwkomers te kunnen weren. Het zou prestigeverlies van de stad tegenover andere steden hebben opgeleverd. Tussen steden onderling bestond een scherpe concurrentiestrijd over de schoonheid (van de bouwwerken) en het aanzien. Het aanzien werd mede bepaald door het aantal decurionen en hun rijkdom. Het toelaten van nieuwkomers werd door de elite min of meer getolereerd, omdat er een groot aantal collectieve verplichtingen bestond welke bij toerbeurt door alle decurionen moesten worden verricht. Vanaf de derde eeuw zien wij daarnaast een ontwikkeling waarbij de aanzienlijkste decurionen van bepaalde verplichtingen worden vrijgesteld. Die komen dan voor rekening van de 'pedani'.⁴⁵ Om deze reden bleef de noodzaak bestaan om de stadsraad op volle sterkte te houden en incidenteel nieuwe rijken toe te laten. Het terugbrengen van het aantal decurionen met de bedoeling om sociale mobiliteit te voorkomen zou automatisch betekenen dat de last van de verplichtingen door minder mensen gedragen zou worden en dus per decurio zou toenemen.

4. 'CONCURRENTIEVERVALSING': CARRIËREMOGELIJKHEDEN IN CANUSIUM
Aanzetten tot oligarchisering kunnen in de Oudheid zeker worden gesignaleerd. Uit de briefwisseling tussen keizer Trajanus en Plinius de Jongere krijgen wij de indruk dat de stedelijke elite in Bithynië probeerde nieuwkomers de toegang tot de stadsraad te weigeren. Volgens *Epistulae* X,79 zijn er in de periode na Augustus decurionen in de stadsraad benoemd die wel aan de minimum-leeftijd voor het bekleden van een ambt voldeden (25 jaar), maar geen ambt hadden uitgeoefend. De minimum-leeftijd

voor 'pedani' was in Bithynië nog steeds dertig jaar. De elite vraagt Plinius om een verlaging van de aanvangsleeftijd voor 'pedani' te bewerkstelligen om op die manier 'plebeii' te kunnen weren: iets - het toelaten van 'pedani' jonger dan dertig - wat tot nu toe de gewoonte is geweest en noodzakelijk wordt genoemd, omdat het in ieder geval beter is om kinderen van aanzienlijke huize toe te laten dan mensen uit het 'plebs'.⁴⁶ Garnsey legt dit terecht uit als een tendens naar oligarchisering: ' (...) it is clear that at least some censors took advantage (...) by enrolling sons of established families before better qualified plebeians'.⁴⁷ Garnsey constateert daarbij dat ook 'plebeii' werden buitengesloten die magistraat waren geweest. Gezien het feit dat op grond van de 'Lex Pompeia' ex-magistraten automatisch in de stadsraad kwamen, lijkt dit onwaarschijnlijk. Plinius geeft aan dat de voorkeur voor jonge zonen van notabelen uitsluitend die kandidaten betrof die geen ambt hadden bekleed ('qui non gesserint'). Het is dan ook aannemelijker dat 'plebeii' en zonen van de elite streden om de vacatures die overbleven, nadat de oud-magistraten al in de stadsraad waren opgenomen.⁴⁸

Garnsey ziet deze exclusieve mentaliteit van de stedelijke elite in haar meest extreme vorm in een juridische tekst die wordt toegeschreven aan de jurist Paulus (begin derde eeuw).⁴⁹ Daarin wordt benadrukt dat de uitoefening van ambten vanaf dat moment is voorbehouden aan leden van de stadsraad. 'Plebeii', in de zin van niet tot de 'ordo' behorend, worden hierbij expliciet uitgesloten. Tot die tijd kwam het dus nog voor dat 'plebeii', zonder eerst decurio te zijn, een ambt bekleedden! Het is echter hevig omstreden of deze tekst inderdaad van Paulus is. Anderen plaatsen hem liever in de vierde eeuw.⁵⁰ Desalniettemin vormt de maatregel het bewijs voor de toetreding van 'plebeii' tot de stadsraad, in dat geval als 'pedani'.⁵¹

Garnsey stelt dat de meeste 'pedani' tot aanzienlijke families behoorden en daarnaast uitzicht hadden op een carrière als magistraat.⁵² Het eerste gedeelte van deze uitspraak is zeer betwistbaar. De honderd decurionen en vijftientig 'praetextati' van Canusium dragen 60 verschillende familienamen. In totaal zijn er 33 familienamen die slechts één keer in het 'album'

voorkomen.⁵³ Garnsey heeft getracht op basis van de cognomina (bijnamen) de 'plebeii' te lokaliseren. Hij constateerde onder de elite in Canusium dat er geen minachting voor Griekse namen bestond. In sommige gevallen stelde hij voor de ene generatie een Latijns cognomen vast, terwijl de volgende generatie een Grieks cognomen droeg. De Griekse cognomina van in totaal 28 decurionen hoeven niet te duiden op een slavenafkomst. Canusium stond van oudsher bekend als een stad, waar Latijn en Grieks werd gesproken. Vrije Griekse immigranten kunnen evenzeer tot de lokale elite hebben behoord.

Maar als een lid van de stadsraad een familienaam draagt die slechts éénmaal voorkomt, kan dat wijzen op het feit dat deze familie nieuw is in de stadsraad. Voorzichtigheidshalve moet met de mogelijkheid rekening worden gehouden dat wij in sommige gevallen te maken hebben met personen van vooraanstaande families die op het moment van opstellen van het 'album' slecht vertegenwoordigd waren. Onder de groep van de 'pedani' zijn er twaalf familienamen - twintig procent van het totale aantal familienamen - die wij alleen onder de 'pedani' aantreffen, waarvan er tien geïsoleerd voorkomen. Het kan dat wij hier te maken hebben met sociale stijgers. Kijken we eens naar de laatste tien 'pedani'- diegenen dus waarvan wij mogen aannemen dat zij tijdens de laatste census-periode tot de stadsraad zijn toegelaten - dan zien we dat er vijf op grond van hun naam waarschijnlijk verwant zijn aan ex-'duoviri'. Eén heeft een naam die twee andere 'pedani' ook dragen. Vier zijn nieuwkomers. De bewering van Garnsey dat de 'pedani' voornamelijk gerecru-teerd werden uit de groep van de 'praetextati' - die veel geslotener was: slechts twaalf procent bestond uit nieuwkomers - blijkt dus niet te kloppen. De groep van de 'pedani' is niet de speciale groep van jonge decurionen en ook niet direct een inferieure status-groep binnen de 'ordo'. Eerder is er sprake van een gemengde groep, waarin aan de ene kant zonen van vooraanstaande decurionen hebben plaats genomen en aan de andere kant een groep nieuwelingen, die waarschijnlijk geen carrière zou maken.

Het tweede deel van Garnseys bewering - dat de meeste 'pedani' vooruitzichten hadden op een carrière als magistraat - stuit

op praktische bezwaren. Als alle 'pedani' deze loopbaan zouden volgen, dan zou de wachttijd -gezien het grote aantal 'pedani' - voor sommigen tien tot vijftien jaar bedragen.⁵⁴ Dat zou betekenen dat de gemiddelde leeftijd van de magistraten hoog zou liggen, iets wat op grond van het aantal van 68 ex-magistraten demografisch gezien onmogelijk is. Sommige 'pedani', hoogstwaarschijnlijk de 'plebeii' onder hen, zullen nooit een carrière hebben aangevangen. Het grote aantal ex-'aedilen' (19) wijst erop dat zich hieronder eveneens een aantal niet-stijgers bevond.⁵⁵ Slechts acht van hen konden in de volgende jaren 'duovir' worden. Selectie op basis van sociaal prestige en het bezit van de nodige financiën ligt voor de hand. Het spel van bevoordeling van bepaalde machtige families werd in Canusium bekwaam gespeeld. In hetzelfde jaar waarin M. Antonius Priscus 'quinquennalis' is geweest, was M. Antonius Vindex (zijn zoon?) 'aedilis'.⁵⁶ Het is daarom heel goed mogelijk dat sommige 'praetextati' hun carrière begonnen als magistraat; een mogelijkheid die Garnsey op grond van Paulus' tekst uitsluit. Verhelderend in dit opzicht is het feit dat vijf 'praetextati' waarschijnlijk verwant waren aan 'quingennalicii', terwijl zo'n verwantschap voor de 'pedani' in geen enkel geval kan worden vastgesteld. Het hierboven beschreven proces zou kunnen worden omschreven als interne oligarchisering.

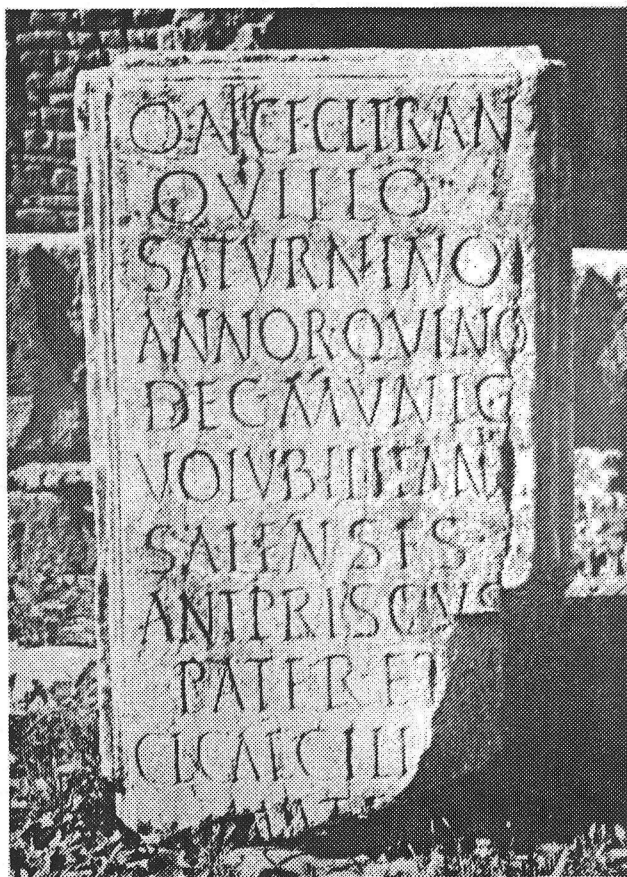
5. HET VERLAGEN VAN DE MINIMUMLEEFTIJD

Naast interne oligarchisering was er nog een manier om de concurrentiestrijd tussen 'plebeii' en zonen van de elite te 'vervalsen': het verlagen van de aanvangsleeftijd. Gemeten aan de 'aetas minima' voor de stadsraad van 25 jaar zijn er een honderdtal inscripties bekend, waarin decurionen en magistraten genoemd worden die jonger waren. Vooropgesteld dient te worden dat het aanstellen van jonge decurionen en magistraten als verschijnsel niet in verband mag worden gebracht met een economisch verval van de steden of met een groter wordende financiële druk op de decurionen resulterend in een gebrek aan vrijwillige volwassen kandidaten.⁵⁷ Het aanstellen van jongeren voor deze posities komt al voor in Pompeï en in Ostia in de

bloeiperiode onder de Antonijnen.⁵⁸ Er zijn zelfs nog eerdere voorbeelden:

Halaesa op Sicilië kent aan het begin van de eerste eeuw voor Christus vele twisten onder de notabelen over het opvullen binnen de stadsraad. De stad doet in 95 v.Chr. het verzoek aan de Romeinse 'praetor' Gaius Claudius Pulcher om plaatselijke regels voor toetreding tot de stadsraad op te stellen. De eerste regel, die hij instelt, is het weren van kandidaten jonger dan 30 jaar.⁵⁹ Echter, de wens van de notabelen om tegen deze regel omtrent de minimumleeftijd in te gaan dateert evenzo uit deze periode. Tijdens het bewind van Verres over Sicilië zijn jongeren van zestien en zeventien jaar er in geslaagd om van Verres de titel van senator -lid van de stadsraad - te kopen.⁶⁰ Marcus Tullius Cicero - de auteur die ons deze informatie verschaft - zorgde er hoogst persoonlijk voor dat zijn zoon op achttien- of negentienjarige leeftijd het ambt van 'aediles' in Arpinum, Latium zou bekleden. Er waren in Arpinum drie 'aediles' die de hoogste verantwoordelijkheid droegen. Cicero in *ad Familiares*, XIII, 11: 'Ik heb voorgesteld, met het oog op het opzetten van een gezond bestuur van de stad, dat mijn zoon tot 'aedilis' wordt gekozen, samen met de zoon van mijn broer en Marcus Caesius, iemand die mij zeer na staat'. Daarmee was de carrière van Cicero jr. nog niet afgelopen. In 43 v.Chr. diende hij -inmiddels 22 jaar oud - in de staf van het leger van Marcus Brutus in Macedonië, waar hij door zijn ijver, geduld en inzet de lof van Brutus heeft verdiend.⁶¹ In datzelfde jaar brengt Cicero sr. de wens aan Brutus over dat zijn zoon in een priestercollege wordt opgenomen.⁶² Benoemingen van jonge decurionen en magistraten getuigen in grote mate van de wens van de ouders dat hun kinderen snel carrière zouden maken.⁶³

Wij hebben eerder al geconstateerd dat in Bithynië een verlaging van de minimumleeftijd voor kandidaten die rechtstreeks in de raad gekozen worden is doorgevoerd met de uitdrukkelijke bedoeling om kandidaten 'e plebe' te weren. Uit *Digestae* L, 5, 2 pr. uit de *Opiniones* van Ulpianus (1^e helft derde eeuw) krijgen we de indruk dat de minimumleeftijd van 25 jaar niet in het hele Romeinse Rijk werd gehanteerd. De tekst luidt als volgt:

Grafinscriptie voor Q. Antonius Tranquillus Saturnus.
Hij is op vijfjarige leeftijd gestorven als lid van
de stadsraad van Volubilis (uiterste westen van Afrika).
Uit: J. Boube, 'A propos d'un décurion de cinq ans',
Bulletin d'archéologie marocaine 12 (1979-1980), 87.

'Iemand die zestien jaar oud is, mag men niet aanstellen in de functie van graanaankoper; als er geen eigen regeling in de stad gehanteerd wordt betreffende het aanstellen van jongeren onder de vijftientig voor de verplichtingen of de ereambten, dan moet de passende leeftijd aangehouden worden'. De eigen regel met betrekking tot de toelatingsleeftijd ligt tussen de zestien en vijftientig jaar.⁶⁴

Uit bepaalde steden in het Romeinse Rijk krijgen wij de indruk dat het aanstellen van jonge decurionen cq. magistraten een frequent verschijnsel was. We zullen het bewijsmateriaal uit twee steden de revue laten passeren en daarna enige conclusies trekken met betrekking tot de aanvangsleeftijd in die steden en de verhouding tussen de oude elite en de nieuwkomers.

Barcino was in de derde en vierde eeuw na Christus een belangrijke havenstad in het noordoosten van Spanje.⁶⁵ Wij kennen uit Barcino een inscriptie voor Marcus Aemilius Optatus, die op veertienjarige leeftijd is gestorven.⁶⁶ Hem zijn door de stadsraad gratis de 'aedilicii et duumvirales honores' verleend. Waarschijnlijk betreft het hier de honoraire verlening van de beide ambten - normaliter dus slechts tegen betaling te verkrijgen! - na de dood van de jongen. Marcus Aemilius Optatus was de stiefzoon van de eveneens in de inscriptie genoemde M. Herennius Severus, die zelf 'aedilis', 'duovir' en 'flamen' -priester van de keizercultus - is geweest.⁶⁷ Het is gerechtvaardigd om de verlening van de 'honores' te zien als een posthume toekenning van ambten, die de jongen zou hebben bekleed als hij in leven was gebleven. Een op negenentwintigjarige leeftijd overleden 'aedilis' en 'duovir' kreeg na zijn dood ('post mortem' wordt er expliciet in de inscriptie gezegd) de 'honores flaminales' toebedeeld ten teken dat hij voor de positie van 'flamen' in aanmerking was gekomen.⁶⁸ Lucius Valerius Terentianus is op vierentwintigjarige leeftijd gestorven als decurio zonder een ambt te hebben bekleed. De inscriptie is opgesteld door zijn broer die geen melding maakt van een eventueel lidmaatschap van de 'ordo'.⁶⁹ Verder kennen wij uit Barcino twee jonge 'aediles', respectievelijk zeventien en achttien jaar oud. In de eerste inscriptie uit de tweede eeuw na Christus wordt naast de overleden L.Porcus Celer alleen de

moeder Domitia Lucilla genoemd.⁷⁰ In de tweede inscriptie, te dateren in de periode tussen 160 en 200 na Christus, wordt alleen de vader genoemd: Caius Publicus Melissus (melissa=bij), een ex-slaaf van de stad ('servus publicus').⁷¹ Zijn zoon heet opvallenderwijs C.Iulius Silvanus en staat misschien in enig verband met een familie van C.Iulii.⁷²

Het was in Barcino dus mogelijk om vrijwel direct na het aannemen van de 'toga virilis' tot de stedelijke carrière te worden toegelaten (n.b. Barcino kende geen "quaestoren", het 'aedil'-schap was dus de aanvangsfunctie). Alföldy concludeert uit deze lage aanvangsleeftijd een gebrek aan rijke burgers, die met hun vermogen de last van de ambten konden dragen.⁷³ Daarnaast vermeldt hij het feit dat men in Barcino gaarne bereid was om aanzienlijke vreemdelingen actief te laten zijn op politiek gebied, ja hen zelfs de ruimte gaf om 'duovir' te worden. Een gebrek aan rijken op zich kan Barcino echter niet toegeschreven worden. De inscriptie *CIL* II 4511 vermeldt de instelling van een fonds door een weldoener. De rente daarvan werd jaarlijks gebruikt voor een gelddistributie. Er waren twee groepen in Barcino die daarvan profiteerden: de decurionen en de 'augustales' - rijke vrijgelatenen, die betrokken waren bij de keizercultus. Naast een som voor hoogstwaarschijnlijk 100 decurionen was er voldoende geld beschikbaar voor 250 van die 'augustales'.⁷⁴ Dergelijke aantallen 'augustales' vinden we ook in Ostia en Puteoli.⁷⁵ De conclusie ligt voor de hand dat in Barcino een kwantitatief kleine elite de aanvangsleeftijd heeft verlaagd ten gunste van haar zonen met de bedoeling om een grote instroom van rijke 'plebeii' - in dit geval 'augustales' - zoveel mogelijk te voorkomen. Dit proces heeft zich mijns inziens al aan het eind van de eerste eeuw na Christus voltrokken.⁷⁶

In Antinum, een stad in het gebied van de Marsi, die ten oosten van Rome woonden, is Sextus Petronaeus Valerianus op negentienjarige leeftijd overleden.⁷⁷ Een persoon met dezelfde naam (misschien zijn vader?) is in Antinum 'quadrovir iure dicundo' geweest.⁷⁸ Quintus Novius Successus is op tweeëntwintigjarige leeftijd als 'duovir' gestorven.⁷⁹ Dat wil niet zeggen dat hij geen 'aedilis' is geweest; in sommige inscripties wordt alleen

het meest prestigieuze ambt genoemd. Algemeen wordt aangenomen dat de verplichting van hogerhand om de ambten van laag naar hoog te bekleden vanaf de Republiek heeft gegolden.⁸⁰ Uit *CIL* IX 3840 kennen wij een andere Q. Novius Successus, eveneens uit Antinum afkomstig. Hij was beschermheer van de stad en iemand die alle ambten had bekleed, en zeer waarschijnlijk de grootvader van de eerder genoemde 'duovir'. Een ander lid van dezelfde familie heeft als drieëntwintigjarige alle ambten bekleed, dat wil zeggen dat hij 'aedilis', 'duovir' en 'duovir quinquennalis' is geweest.⁸¹ De inscriptie moet gedateerd worden in de tweede helft van de tweede eeuw na Christus op grond van de naam van de moeder, Aelia Rufina, verwijzend naar een burgerrechtverlening onder keizer Hadrianus (117-138 na Chr.). Een aanvang van de stedelijke carrière op zeventien- of achttienjarige leeftijd behoorde ook in Antinum tot de mogelijkheden. Alhoewel 'augustales' in Antinum ook zijn geattesteerd, hoeft de lagere aanvangsleeftijd niet noodzakelijkerwijs tot stand te zijn gekomen met tegenstand van een sterke groep 'plebeii'. Voor steden met minder dan 15.000 tot 20.000 inwoners moeten wij rekening houden met de hypothese dat de elite grote problemen had om de plaatsen in de 'ordo' op te vullen. De noodzaak om de leeftijd te verlagen zal daar eerder aanwezig zijn geweest dan in de grotere steden.⁸²

6. CONCLUSIE

De stedelijke elite in de oudheid wenste zoveel mogelijk exclusief te blijven. Er bestond van haar kant een duidelijke minachting voor 'plebeii'. Dat zich afsluiten van buitenstaanders is de elite in de oudheid minder goed gelukt dan bij bepaalde oligarchieën in de zeventiende en achttiende eeuw. Aanvulling bleef noodzakelijk, omdat gedurende elke generatie een aantal notabele families zich ten gevolge van demografische en/of economische factoren niet kon handhaven. Uitgaande van de berekeningen van Jacques had een stadsraad van 100 leden elke vijf jaar behoefte aan 20 nieuwe decurionen van 25 jaar en ouder. De elite bleek niet in staat om hierin vanuit de eigen gelederen te voorzien.

De meest eenvoudige oplossing zou zijn geweest het aantal raadsplaatsen terug te brengen, zoals in de zeventiende eeuw in de Republiek is gedaan. Dit procedé is in de oudheid echter nooit toegepast. Het zou prestigeverlies van de ene stad tegenover de andere stad hebben betekend. Een geringer aantal leden zou betekenen dat men minder mensen zou hebben die aan de financiële verplichtingen konden voldoen: de stad zou een geringer aantal schone bouwwerken bezitten en als minder aanzienlijk (vgl. de brieven van Plinius over de steden in Bithynië) worden beschouwd. De belangrijkste factor was echter het feit dat de decurionen als collectief een aantal verplichtingen aan de keizerlijke overheid hadden. Met het toenemen van het aantal oorlogen vanaf het einde van de tweede eeuw nam de druk op de decurionen gestaag toe. De keizerlijke bureaucratie en het leger namen enorm in omvang toe. Het terugbrengen van het aantal decurionen zou een zwaardere last voor minder mensen betekend hebben.

Was het afsluiten van de stadsraad dus niet wenselijk, binnen de 'ordo' bestond een strikte scheiding tussen de vooraanstaande oude families en de 'homines novi' (=nieuwkomers). Zij werden in eerste instantie 'pedanus'. Het bekleden van de meest prestigieuze ambten was in principe voorbehouden aan de leden van de aanzienlijkste families. Een manier om zonen van decurionen te bevoorstellen boven 'plebeii' was het terugbrengen van de aanvangsleeftijd van 30 tijdens de Republiek naar 25 jaar tijdens de Keizertijd of eenvoudigweg het negeren van regels op dat gebied. In de eerste helft van de tweede na Chr. wilde de elite in Bithynië de officiële aanvangsleeftijd voor 'pedani' terugbrengen van 30 tot 25 jaar. Er blijkt uit de brief van Plinius dat al sinds Augustus zonen van decurionen op vijftwintigjarige leeftijd hun intrede de stadsraad deden: men spreekt van een oud en noodzakelijk gebruik om 'plebeii' te kunnen weren. In andere steden werd de leeftijd zelfs verder teruggebracht tot achttien jaar. In de vierde eeuw na Chr. wordt de aanvangsleeftijd voor het gehele rijk op achttien jaar gesteld. Dit laatste feit heeft natuurlijk direct te maken met de noodtoestand, waarin de steden in de late oudheid zich bevonden: dan is de tijd daar dat talrijke decurionen niet meer willen.

NOTEN:

1. Zie voor de inkomsten van de stedelijke elite, Ph. Leveau ed., *L'origine des richesses dépensées dans la ville antique* (Marseille 1985).
2. Zie o.a. T.P. Wiseman, *New men in the Roman senate* (Oxford 1971).
3. P. Garnsey, 'Aspects of the decline of the urban aristocracy in the empire' in: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II*, 1 (Berlijn/New York 1974) 229-252.
4. F. Jacques, *Le privilège de liberté. Politique impériale et autonomie municipale dans les cités de l'Occident romain (161-244)* (Rome/Parijs 1984).
5. R.P. Duncan-Jones, *The economy of the Roman Empire. Quantitative studies* (2e druk; Cambridge 1982) 283-284, 286 (tabel).
6. Er zijn ook steden met dertig of vijftig decurionen, zie Duncan-Jones, *Economy*, 286. De recent in Spanje gevonden 'lex Irnitana' maakt melding van een stadsraad van 63 leden, zie *Journal of Roman Studies (JRS)* 1986.
7. Tabula Heracleensis, 98; zie ook Cicero, *ad Familiares VI*, 18, 1. In de tabula Heracleensis 98 worden met name de heraut en de doodgraver genoemd. Als personen met een minderwaardig beroep kunnen ook handelaren gezien worden, zie E. Gabba, 'Sui senati delle città Siciliane nell'età di Verre', *Athenaeum* 37 (1959) 312 n.5.
8. In Puteoli werd wel een zoon van een heraut in de stadsraad opgenomen: *Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL)* VI, 1906.
9. Vanaf het begin van de 2e eeuw A.D. werden ook de vrije inwoners zonder burgerrecht ('incolae') bij het stedelijk bestuur betrokken, zie *CIL V*, 875 (Aquileia).
10. Plinius Minor, *Epistulae I*, 19.
11. Duncan-Jones, *Economy*, 266-267, 273. Zie J. de Vries, *European urbanization, 1500-1800* (Londen 1984) 28 e.v. Als uitgangspunt voor een Europese stad van enige grootte kiest hij een minimum aantal inwoners van 10.000, zie de tabel 3.1 op p. 29. Veel steden in de oudheid waren groter, zie F. Kolb, *Die Stadt im Altertum* (München 1984).
12. Jacques, *Privilège*, 530-531.
13. H.W. Pleket, 'Sociale stratificatie en sociale mobiliteit in de Romeinse Keizertijd' *Tijdschrift voor Geschiedenis (TvG)* 84 (1971) 220.
14. Voor de functie van de 'summae honorariae' en de hoogte daarvan, zie Duncan-Jones, *Economy*, s.v.
15. P. Garnsey, 'Honorarium Decurionatus', *Historia* 20 (1971).
16. Tacitus, *Annales IV*, 62-63 (27 A.D.) = Suetonius, *Tiberius*, 40.
17. *CIL VIII*, 6995.
18. Tabula Heracleensis, 89:98.
19. Cicero, *in Verrem II*, 2, 49.
20. Plinius Minor, *Epistulae X*, 79.
21. A.N. Sherwin-White, *The letters of Pliny* (Oxford 1966) 671.
22. Garnsey, 'Aspects', 242; W. Langhammer, *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus municipales und der Decuriones* (Wiesbaden 1973) 192.
23. Garnsey, 'Aspects', 248.
24. Zie B.W. Frier in *Harvard Studies in Classical Philology* (1982).

25. Jacques, *Privilège*, 478-479.
26. F. Jacques, 'Genitalis curia', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik (ZPE)* 59 (1985) 148.
27. *CIL* II, 4528 = S, Mariner Bigorra, *Inscriptiones romanas de Barcelona* (Barcelona 1973) (*IR Barc*) 58.
28. *CIL* V, 2117.
29. K. Hopkins, *Death and renewal* (Cambridge 1983); zie de recensie van W.G. Runciman in *JRS* (1986).
30. Hopkins, *Death*, 120 e.v. Zie Fr. Vittinghoff, 'Zur Entwicklung der städtischen Selbstverwaltung - Einige kritische Anmerkungen' in: Fr. Vittinghoff ed., *Stadt und Herrschaft*. Beihefte der Historischen Zeitschrift 7 (München 1982) 132.
31. Mary L. Gordon, 'The freedman's son in municipal life', *JRS* 21 (1931) 65-77, m.n. 70.
32. *CIL* X 1268 (Nola) is bijvoorbeeld geen zoon van een vrijgelatene; ook *CIL* XIV 341 is dat niet, zie Gordon, 'Freedman's son', 67.
33. Een andere groep van rijke 'plebeii' die frequent gestrikt werden voor municipale functies bestond uit 'navicularii' (kooplui); zie Callistratus (ca. 200), *Digestae* L 2, 12.
34. *CIL* IX 338; zie M. Chelotti e.a., *Epigrafi romani di Canosa* (Bari 1985).
35. Het album van Thamugadi (Timgad) in Noord-Afrika is bijna compleet overgeleverd en dateert uit de jaren '60 van de 4e eeuw; zie A. Chastagnol, *L'album municipal de Timgad* (Bonn 1978).
36. Zie voor de 'patroni', L. Harmand, *Le patronat sur les collectivités publiques des origines au Bas-Empire* (Parijs 1957).
37. Zie voor het aannemen van de mantentoga, B. Baldwin, 'Young and old in imperial Rome' in: St. Bertman ed., *The conflict of generations in ancient Greece and Rome* (Amsterdam 1976) 220-235.
38. Bijv. Langhammer, *Rechtliche und soziale Stellung*, 200 n.84.
39. *Digestae* L, 2, 3 par. 2.
40. Jacques, *Privilège*, 488.
41. Voor de 'patrobouloi', zie L. Robert, 'Sur une liste de courètes d'Ephèse', *Archaiologikè Ephemeris* (1967) 129-137.
42. *CIL* IX 343.
43. H. Horstkotte, 'Magistratur und Dekurionat im Lichte des Albums von Canusium', *ZPE* 57 (1984) 222.
44. J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad, Gouda 1700-1780* ('s-Gravenhage 1985) 25.
45. Op het aanstellen van decurionen met de bedoeling om de verplichtingen te laten vervullen wordt al gewezen in *Digestae* L 2, 12 (ca. 200); vergelijk voor de 4e eeuw *Codex Theodosianus (CTh)* XII 5,2 en 1,21: de scheiding tussen ex-magistraten en 'pedani' wordt dan wettelijk vastgelegd.
46. Plinius Minor, *Epistulae* X 79,3.
47. Garnsey, *Aspects*, 242.
48. Jacques, *Privilège*, 588.
49. *Digestae* L 2,7,2.
50. Horstkotte, 'Magistratur', 218.
51. Dat geeft Garnsey zelf toe: *Aspects*, 249.
52. *Ibidem*, 248-249.
53. De verdeling daarvan binnen het album is als volgt:

- 3 onder de 'quinguennalicii' en 'allecti';
 7 onder de 'duoviralicii';
 6 onder de 'aedilicii';
 3 onder de 'quaestoricii';
 10 onder de 'pedani';
 4 onder de 'praetextati'.
54. Jacques, *Privilège*, 478 e.v., m.n. 480.
  55. Vergelijk *CIL* VIII 4683: een 71-jarige ex-aedilis uit Madauros; *CIL* VIII 15592: een 95-jarige ex-aedilis uit Mustis (beide steden in Noord-Afrika).
  56. Vergelijk *CIL* II 5232: Q. Talotius Allius Silonius is toegelaten tot de stadsraad in Singilia Barba (Spanje) in hetzelfde jaar waarin Q. Allius Maximus en C. Sulpicius Silonianus 'duoviri' waren.
  57. Zo bijvoorbeeld Langhammer, *Rechtliche und soziale Stellung*, 46.
  58. Jacques, *Privilège*, 618.
  59. Cicero, in *Verrem* II 2,49.
  60. Ibidem.
  61. Cicero, *Ep. ad Brutum* II,5.
  62. Ibidem, I,5.
  63. Jacques, *Privilège*, 464 n.102.
  64. Vergelijk *CTh* XII 1,19 uit 331 waarin de minimum-leeftijd wordt gesteld op 18 jaar.
  65. Kolb, *Stadt*, 203.
  66. *L'Année Epigraphique* (1957) 36 = *IR Barc* 47.
  67. *CIL* II 4525 = *IR Barc* 54.
  68. *CIL* II 4523 = *IR Barc* 49.
  69. *CIL* II 4531 = *IR Barc* 67.
  70. *L'Année Epigraphique* (1972) 297 = *IR Barc* 64.
  71. *CIL* II 4527 = *IR Barc* 57.
  72. Bijvoorbeeld C. Iulius Seneca Licinianus, Romeins ridder: *CIL* II 6150 = *IR Barc* 37, of C. Iulius Paulinus: *CIL* II 4522 en 26 = *IR Barc* 55.
  73. G. Alföldy, 'Drei städtische Eliten im römischen Hispanien', *Gérion* 2 (1984) 210.
  74. Duncan-Jones, *Economy*, 285.
  75. Zie S. Ostrow, 'Augustales along the Bay of Naples', *Historia* 34 (1985) 64 e.v.
  76. *CIL* II 4523 = *IR Barc* 49 dateert uit de 1e eeuw, zie Alföldy, 'Drei städtische Eliten', 233.
  77. *CIL* IX 3843.
  78. *CIL* IX 3842.
  79. *CIL* IX 3841.
  80. Het is niet duidelijk in hoeverre de situatie in Spanje, waar op basis van de lex Irnitana te concluderen valt dat er geen vaste volgorde van ambten bestond, voor het gehele rijk gold.
  81. *CIL* IX 3839.
  82. Zie de opmerking van Jarrett, 'Decurions and priests', *American Journal of Philology* (1971) 536, ten aanzien van Volubilis; Vittinghoff, 'Zur Entwicklung', 129.